

Ks. LESZEK JAŻDZEWSKI

Gdańskie Seminarium Duchowne
Gdańsk

Duchowieństwo i uposażenie parafii Świętej Trójcy w Kościerzynie w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej

Streszczenie: W okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej parafia kościerska należała do dekanatu mirachowskiego a proboszczowie kościerscy pełnili często funkcję dziekanów. Wśród rządców parafii należy wymienić plebanów i komendariuszy. Plebani zarządzali samodzielnie parafią oraz decydowali zarówno o sprawach duchowych, jak i materialnych. Grupę komendariuszy tworzyli ci duchowni, którzy wypełniali funkcje w zastępstwie plebana, za określonym wynagrodzeniem. Ważną pozycją dochodów proboszcza było meszne. Proboszczowi składano też ofiary za pogrzeby oraz udzielanie sakramentów chrztu i małżeństwa. Ważne miejsce w taksie zajmowały opłaty za ceremonie pogrzebowe. Znaczne korzyści czerpał kościerski proboszcz z własnego gospodarstwa. Pięniądze kościelne przeznaczone były przede wszystkim na zakup wina mszalnego, świec, sprzętów kościelnych oraz na bieżące naprawy świątyni. Opłacano z nich pracowników parafialnych: kościelnego, organistę oraz służbę pracującą na plebanii.

Słowa kluczowe: duchowieństwo, parafia, msza św., Rzeczpospolita szlachecka, dziekan, proboszcz, sakramenty, zarządca, sprawy duchowne i materialne, kościelne wydatki

1. Proboszczowie, prepozyci i komendariusze

W okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej parafia kościerska należała do dekanatu mirachowskiego i była jedną z najbogatszych parafii tego okręgu kościelnego. Często też proboszczowie kościerscy pełnili funkcję dziekanów mirachowskich. Wśród nich należy wymienić Wojciecha Nickowskiego, Grzegorza Słupeckiego, Andrzeja Kazimierza Laurynowicza. Za rządców parafii uważa się plebanów, prepozytów i komendariuszy.

Plebani otrzymywali od biskupa instytucję na parafię i w zamian za uposażenie byli zobowiązani do duchowej opieki nad parafianami. Zarządzali samodzielnie parafią oraz decydowali o sprawach duchowych i materialnych¹.

Specyficzną kategorią plebanów byli prepozyci. Stali oni na czele niektórych parafii, gdzie istniało kolegium mansjonarzy, lub – jak to miało miejsce w wypadku Archidiakonatu Pomorskiego – gdzie włączono do beneficjum plebańskiego uposażenie dawnej prepozytury szpitalnej². Instytucja plebańska była dożywotnia i jedynie śmierć lub rezygnacja mogła pozbawić plebana jego beneficjum.

W omawianym okresie plebanami w Kościerzynie byli: Jakub z Trzemeszna, Michał Rącki (Radzki), Stanisław Wolski, Wojciech Nickowski, Grzegorz Słupecki, Andrzej Kazimierz Laurynowicz, Jan Wunderlich, Michał Praetoriusz i Maciej Aleksy Lipiński. Prepozytami zaś: Jan Borowski, Ignacy Bonigk, Jan Fahl, Jan Wenda, Józef Radziszewski i Andrzej Żelewski.

Trzecią grupę rządców parafii kościerskiej stanowili komendariusze. Nie byli oni beneficjariuszami, ale formalnie administrowali parafią. Grupę komendariuszy tworzyli ci duchowni, którzy w zastępstwie plebana, za określonym wynagrodzeniem, zarządzali parafią, nie posiadając przy tym innego beneficjum duszpasterskiego. Do komendariuszy kościerskich należeli Michał Sosnowicz i Jan Borowski.

Ogólnie rzecz biorąc, stan wykształcenia duchowieństwa do XVII w. nie był zbyt wysoki. Wynikało to z faktu, że duchowieństwo kształciło się w szkołach parafialnych, klasztornych i katedralnych, które reprezentowały niski poziom wiedzy. Zdarzało się, jak to miało miejsce w Lipuszu, że duchowny tamtejszy miał trudności ze zrozumieniem tego, co czyta³.

Wpływ na postawę moralną duchowieństwa miał szybki rozwój reformacji na Pomorzu Gdańskim. Luteranizmowi ulegała nie tylko szlachta i mieszczaństwo, lecz także starostowie sprawujący patronat nad kościołami parafialnymi. Starostowie kościerscy nie odbiegali od tego wizerunku. Starostowie Stanisław Kostka i Dymitr Weiher jawnie wspierali protestantów, a ten ostatni sprowadził ewangelików z Pomorza Zachodniego i zezwolił im na swobodne wyznawanie wiary i zbudowanie kościoła ewangelickiego w Szymbarku.

Trudno więc na tle tamtych czasów dziwić się postawie XVI-wiecznych proboszczów kościerskich, takich jak Jakub z Trzemeszna czy Michał Rącki (Radzki), którzy byli co prawda wierni swojemu powołaniu, jednak w życiu osobistym nie zawsze zachowywali się godnie. Wspomniany Michał Rącki, pełniący także funkcję dziekana mirachowskiego, co niedzielę wygłaszał płomienne kazania, ale był podejrzewany o niegodne prowadzenie się. Przesłuchany w tej sprawie, oświadczył, że został pomówiony przez nienawistnych

¹ T. Nowicki, *Słownik biograficzny rządców parafii Archidiakonatu Pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003, s. 6.

² *Tamże*.

³ A. Mączak, *Parochorum errores. Reforma kleru parafialnego na Pomorzu Gdańskim w końcu XVI w.*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972, s. 255–256.

parafian⁴. Regularnie co miesiąc spowiadał się u niego proboszcz parchowski ks. Jan Suski⁵.

Od XVII w. wprowadzano powoli trydencki system wychowania i kształcenia duchowieństwa w seminariach duchownych. Sukcesy w odnowie Kościoła spowodowane były działalnością bp. Hieronima Rozrażewskiego, wybitnego kapłana i wielkiego humanisty. Diecezja włocławska, do której należała parafia kościerska, miała w swoich granicach dwa seminaria: we Włocławku i w Starych Szkotach koło Gdańska.

Od 1634 do 1640 r. proboszczem kościerskim był ks. Wojciech Nickowski⁶. Wcześniej był komendariuszem w Konarzynach (1621) i w Mroczy (1623) w archidiaconacie kamieńskim diecezji gnieźnieńskiej⁷. Po przejściu do archidiaconatu pomorskiego w diecezji kujawsko-pomorskiej był proboszczem w Sułęczynie (1631)⁸.

W latach 1646-1647 urząd komendariusza kościerskiego pełnił ks. Andrzej Toczkowski⁹. Posiadał prezentę królewską na probostwo kościerskie z dn. 23 czerwca 1646 r. Została ona ogłoszona przez karmelitę 21 lipca 1646 r. Faktycznie probostwa nie objął, był tylko komendarzem. 12 stycznia 1647 r. ustąpił na rzecz Kaspra Janowskiego, proboszcza kościerskiego w latach 1647-1648, z którym toczył spór przed konsystorzem gdańskim¹⁰. Ks. Janowski został instalowany na parafię kościerską i wprowadzony w obecności wiarygodnych świadków: ks. Andrzeja Toczковского, szlachetnych Stanisława Szukowskiego (Żukowskiego), Adama Serwickiego i notariusza konsystorza Jana Sophroniusza¹¹.

Następcą ks. Janowskiego został ks. Grzegorz Słupecki, pełniący także urząd dziekana mirachowskiego. Był człowiekiem wykształconym i posiadał własną bibliotekę. O stanie jego wiedzy i zainteresowaniach może świadczyć księgozbiór parafialny zatytułowany „Inwentarz rzeczy koszcioła koszcierzynskiego”¹². Spis obejmuje 26 tomów o różnorodnej tematyce. Obok dzieł liturgicznych znajdują się tam publikacje wykraczające poza tę tematykę. Został on złożony w depozycie w Gdańsku w 1656 r. na czas wojny szwedzkiej.

⁴ *Visitationes archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae episcopo factae*, „Fontes TNT”, Toruń 1897-1899, s. 451-453. 457-460.

⁵ *Tamże*, s. 463-464.

⁶ G. Schwengel, *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae appartatus pauper (...) 1749*, „Fontes TNT”, t. XVI-XIX, Toruń 1912-1915, s. 218.

⁷ *Visitatio Archidiaconatus Camerensis Andrea de Leszno Leszczyński Archiepiscopo A. 1652 et 1653 Facta*, curavit P. Panske, w: „Fontes TNT”, t.11-15, Toruń 1907-1911, s.125-126.

⁸ *Tamże*.

⁹ S. J. Janowski, *Studia z dziejów rodów kaszubskich. Powołania kapłańskie i zakonne Janowskich na Pomorzu do XVIII wieku*, „Studia Pelplińskie” 2008, t. 29, s. 267-268.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (cyt. Dalej ADP), Parafia Kościerzyna, księga chrztów 1642-1672, sygn. W 47, s. 22. 26; G. Kloskowski, *Duszpasterze parafii Św. Trójcy w Kościerzynie* (mps), Pelplin 2009, s. 15; S. J. Janowski, *dz. cyt.*, s. 266-268.

¹¹ S. J. Janowski, *dz. cyt.*, s. 267-268.

¹² K. M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiaconatu pomorskiego w XVI-XVIII*, w: *Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993, s. 18.

Proboszczowie kościerscy mieli pod swoją opieką też inne kościoły parafialne. Andrzej Kazimierz Laurynowicz, proboszcz i dziekan mirachowski, do 1666 r. pełnił jednocześnie funkcję proboszcza parafii kościerskiej i lipuskiej¹³. Ks. Laurynowicz był duchownym, który potrafił walczyć o sprawy parafii nawet ze starostami kościerskimi, którzy sprzyjali protestantom, osiedlając ich w pobliżu Kościerzyny.

W podobnej sytuacji, co ks. Laurynowicz, a dotyczącej opieki na kilkoma parafiami, był urodzony w Kłajpedzie były pastor luterański, który przeszedł na katolicyzm – Mateusz Praetoriusz¹⁴. Zostawszy w 1688 r. proboszczem parafii Świętej Trójcy w Wejherowie, pomimo licznych obowiązków opiekował się przez pewien czas również parafią kościerską¹⁵. Określany był przez wizytatora biskupiego jako gorliwy kapłan i uczony¹⁶. Cechował się także roztropnością i miłosierdziem, okazując je wobec przestępców skazanych na tortury i stając w obronie kobiet posądzanych o czary. Jako protegowany króla Jana III Sobieskiego korzystał z jego finansowego wsparcia i zaszczytów: posady nadwornego historyka królewskiego oraz sekretarza¹⁷. Zmarł w 1707 r.

O ks. Janie Borowskim wiemy, że najpierw był komendantem, a więc administratorem, w Wysinie¹⁸. W 1693 r. został prepozytem kościerskim¹⁹. Pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Ogończyk²⁰. Wymieniony jest w wizytacji Krzysztofa Szembeka z 1702 r.²¹ Interesował się zabytkami przeszłości. Na początku XVIII w. spotykamy go w Kniewie koło Wejherowa, jak ogląda fundamenty dawnej kaplicy²². Zmarł 19 marca 1707 r.²³ Na jego cześć wmurowano przy wejściu do kościoła parafialnego tablicę epitafijną, na której zapisano m. in., że był dobrym pasterzem²⁴.

Według W. Odyńca, ks. Borowski miał zginąć śmiercią tragiczną koło karczmy Łapi Guz²⁵. O ile wiadomość o tablicy epitafijnej na kościele parafialnym

¹³ Lipusz–Dziemiany, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1994, s. 86.

¹⁴ *Fara wejherowska pw. Trójcy Przenajświętszej. Kolegiata*, opr. B. Żurawski, Wejherowo 1995, s. 9.

¹⁵ Ta funkcja nie znajduje potwierdzenia w źródłach, a jedynie w literaturze, o czym poniżej.

¹⁶ R. Szwoch, *Słownik biograficzny Kociewia*, t. 2, Starogard Gdański, 2006, s. 191.

¹⁷ *Tamże*.

¹⁸ Por. E. Breza, *Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w.*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 1978, r. 2, s. 136.

¹⁹ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 46.

²⁰ *Tamże*, s. 45.

²¹ W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacji kanonicznych biskupów kujawsko-pomorskich przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, „Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne” 2005, t. 84, cz. 1, s. 202.

²² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulmierski, t. 4, Warszawa 1883, s. 197.

²³ G. Schwengel, *dz. cyt.*, s. 219.

²⁴ *Tamże*, s. 219.

²⁵ W. Odyniec, *Miasto Prus Królewskich*, w: *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, t. I, red. M. Kallas, Toruń 1994, s. 69.

jest zgodna z rzeczywistością, o czym pisze Schwengel, to, jak słusznie podkreślił K. Mikulski, nie ma tam wzmianki o tragicznej śmierci ks. Borowskiego²⁶. Schwengel podaje natomiast, że na drodze z Wielkiego Klińcza – albo jak mówili inni, koło Karczmy Łapi Guz – zamarzył albo utopił się (była tam przeprawa przez rzekę Wieżycę) przez nieopatrność woźnicy następny proboszcz kościerski, ks. Maciej Aleksy Lipiński²⁷.

Pochodził on najpewniej ze szlacheckiej rodziny. Nie wiemy jednak, gdzie się kształcił ani kto i kiedy udzielił mu święceń prezbiteratu. Być może stało się to ok. 1693 r. W latach 1693–1697 był wikariuszem kościerskim²⁸. Natomiast według G. Schwengla ok. 1702–1703 był komendariuszem w Niedamowie²⁹. W 1707 r. ks. Maciej Lipiński został proboszczem parafii w Kościerzynie³⁰. Dwa lata później wybuchł tam wielki pożar, w wyniku którego spłonęła większa część miasta oraz kościół parafialny³¹, który został odbudowany już po śmierci ks. Lipińskiego (1721)³².

Budowa nowej świątyni, tym razem już murowanej, zakończyła się za ks. Jana Fahla w 1724 r.³³ Pochodził z Warmii, z miejscowości Barton³⁴ i należał on do najbardziej wykształconych proboszczów kościerskich. Nauki pobierał w gimnazjum jezuickim w Reszlu³⁵. Studiował w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z obojga praw. Po święceniach kapłańskich przebywał na dworze biskupim we Włocławku. Pełnił tam funkcję notariusza i sekretarza biskupa Krzysztofa Szembeka, który tak bardzo cenił sobie tego współpracownika, że mianował go proboszczem kościerskim. W 1727 r. Fahl zrezygnował z tego stanowiska i objął posadę proboszcza tczewskiego, a następnie oficjała gdańskiego, zaś pod koniec życia – kanonika warmińskiego³⁶. Zmarł w 1750 r. prawdopodobnie na zawał serca w czasie odprawiania mszy św.³⁷

W 1721 r. instytucję na parafię kościerską otrzymał Ignacy Bonigk³⁸, który był plebanem i prepozytem. Nie wiadomo kiedy i z jakich powodów przestał piastować te funkcje, ale musiało to nastąpić jeszcze w latach dwudziestych XVIII w.³⁹

²⁶ K. Mikulski (rec.), *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta*, „Pomerania” 1994, nr 7–8, s. 52.

²⁷ G. Schwengel, *dz. cyt.*, s. 219.

²⁸ *Tamże*, s. 219.

²⁹ *Tamże*, s. 264.

³⁰ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 128.

³¹ R. Stoewer, *Geschichte der Stadt Berent*, Berent 1894, s. 63.

³² T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 128.

³³ W. Odyniec *dz. cyt.*, s. 70.

³⁴ A. Mańkowski, *Warmiacy wśród świeckiego duchowieństwa diecezji chełmińskiej i pomorskiej*, Pelplin 1918, s. 23.

³⁵ P. Czaplewski, *Wykaz oficjałów gdańskich i pomorskich od 1467–1824*, „Roczniki TNT”, R. XIX, Toruń 1912, s. 94.

³⁶ *Tamże*, s. 95; T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 63.

³⁷ P. Czaplewski, *dz. cyt.*, s. 96.

³⁸ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 44.

³⁹ *Tamże*, s. 224.

W 1727 r. proboszczem i prepozytem kościerskim został Jan Wenda⁴⁰. Beneficjum kościerskie otrzymał na podstawie prezenty królewskiej. Wcześniej piastował funkcję plebana w Zblewie i Garczynie. Zmarł na beneficjum kościerskim w 1733 r.⁴¹

Po nim probostwo przejął Józef Radziszewski, poprzednio urzędujący jako komendant w Starej Kiszewie⁴². W Kościerzynie objął także stanowisko prepozyta. Beneficjum kościerskie posiadał przynajmniej do 1757 r.⁴³

Ostatnim proboszczem kościerskim doby Rzeczypospolitej szlacheckiej był ks. Andrzej Żelewski. Urodził się w Kistowie w parafii sulęczyńskiej. Pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Brochwicz III z przydomkiem Bach⁴⁴. Studiował teologię w Starych Szkotach, a następnie w seminarium wrocławskim. Wyświęcony został przez biskupa Szembeka. Pełnił funkcję komendariusza w Żarnowcu, a następnie przeniósł się do Stężycy, gdzie przez 20 lat pełnił funkcję plebana. W 1761 r. objął stanowisko dziekana miarchowskiego⁴⁵. 10 marca 1764 r. został instytuowany na parafię kościerską, pełnił też funkcję prepozyta⁴⁶. Wizytator biskupa Rybickiego dziekan pucki ks. Jan Gręca chwalił Żelewskiego za mądrość i duchowość. Ks. Żelewski zmarł w 1781 r. i został pochowany w podziemiach kościoła parafialnego⁴⁷.

Tabela 1. Duchowni kościoła pw. św. Wojciecha i Jerzego
(później Świętej Trójcy) w Kościerzynie⁴⁸

Wzmianka (-i)	Imię (imiona) i nazwisko	Funkcja (-e)
1582, 1584	Jakub z Trzemeszna	proboszcz
1598	Michał Rącki (Radzki)	proboszcz
1601	Stanisław Wolski	proboszcz
1634	Albert Nickowski	dziekan mirachowski i proboszcz kościerski
1646	Andrzej Toczkowski	proboszcz
1647	Kasper Janowski	proboszcz

⁴⁰ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 224.

⁴¹ *Tamże*, s. 224.

⁴² *Tamże*, s. 180.

⁴³ *Tamże*, s. 224.

⁴⁴ *Tamże*, s. 239.

⁴⁵ *Tamże*, s. 240.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 25.

⁴⁸ Źródła: G. Schwengel, *dz. cyt.*, s. 218–219; ADP, Parafia Kościerzyna, księga chrztów 1642–1672, sygn. W 47, s. 22. 26; APG, Zespół akt kościołów katolickich województwa gdańskiego, sygn. 1254 III 10, s. 64.

Wzmianka (-i)	Imię (imiona) i nazwisko	Funkcja (-e)
1652	Grzegorz Słupecki	dziekan mirachowski i proboszcz kościerski
1666	Andrzej Kazimierz Laurynowicz	dziekan mirachowski i proboszcz kościerski
1672, 1673	Jan Wunderlich	dziekan mirachowski i proboszcz kościerski
1672	Wojciech Gostomski	komendariusz
1673	Andrzej Kazimierz Laurynowicz	powtórnie dziekan i proboszcz kościerski
1682	Michał Sosnowicz	komendarz
1683–1693	Andrzej Kazimierz Laurynowicz	proboszcz (zm. 1693)
?	Mateusz Praetoriusz	proboszcz
1693–1707	Jan Borowski	wpierw komendarz, następnie prepozyt kościerski (zm. 19.03.1707 r.)
1707	Maciej Aleksy Lipiński	proboszcz
?	Ignacy Bonigk	prepozyt
?	Jan Fahl	doktor obojga praw, prepozyt kościerski, tczewski i kanonik warmiński
1733	Jan Wenda	prepozyt (zm. 1733)
1734, 1749	Józef Radziszewski	prepozyt
1748–1754	Szymon Turski	komendariusz
1780	Andrzej Żelewski	prepozyt kościerski i dziekan mirachowski

W XVII w. dowiadujemy się o wikariuszach kościerskich. Ich obecność u boku proboszcza jest związana z coraz większą liczbą mieszkańców parafii – wizytacja biskupia z 1686 r. podaje 1173 parafian⁴⁹. Ponadto jest to związane z rozległością parafii oraz z posiadaniem przez nią dodatkowych kościołów. Były to: kaplica św. Krzyża, znajdująca się na przedmieściu starogardzkim, kaplica starościńska w siedzibie starostów kościerskich, kaplica Wąglikowskich w Wąglikowicach i kaplica w Pucu.

⁴⁹ W. Kujawski, *dz. cyt.*, s. 106.

O ile dane o proboszczach kościerskich w tym czasie są dosyć obszerne, o tyle informacje dotyczące wikariuszy są więcej niż skąpe. Jednym z pierwszych znanych wikariuszy był ks. Michał Glok. Czas jego pracy w Kościerzynie to lata 1651–1655⁵⁰. Jego następcą był ks. Maciej Bunik⁵¹. Czas jego wikariatu przypadł na lata 1655–1656, a więc początek potopu szwedzkiego.

Wikariuszem w latach 1658–1671 i komendariuszem kościerskim w 1672 r. był ks. Wojciech Gostomski pochodzący zapewne z drobnej szlachty kaszubskiej⁵². W 1663 r. pełnił funkcję komendariusza w Lipuszu, gdzie został później plebanem⁵³.

Wśród wikariuszy kościerskich był też zakonnik z zakonu augustianów ks. Serafin Gniewliński. Czas jego obecności w Kościerzynie przypadł na lata 1666–1667⁵⁴.

W latach 1673–1676 wikariuszem był ks. Paweł Szuszkiewicz⁵⁵, a od 1688 do 1689 r. ks. Mateusz Smoczyński⁵⁶. 16 października 1689 r. został plebanem w Kielnie i Przodkowie, a urząd ten pełnił do śmierci w 1708 r.⁵⁷ W 1692 r. wikariuszem kościerskim został ks. Jan Rybicki⁵⁸. Potem w źródłach następuje luka.

W latach 1724–1725 i 1727–1730 wikariuszem kościerskim był ks. Jan Borkowski. Święcenia subdiakonatu (z prowizją na wikariat w Kościerzynie) otrzymał 5 września 1723 r., a diakonatu – 21 września 1723 r. we Włocławku z rąk biskupa włocławskiego Krzysztofa Szembeka. Święcenia prezbyteratu otrzymał zaś 1 kwietnia 1724 r. w Gnieźnie z rąk sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Józefa Kraszkowskiego⁵⁹.

W latach 1738–1741 wikariuszem w Kościerzynie był ks. Andrzej Szymański. Urodził się w 1711 r. w Tczewie, pochodził więc z diecezji pomorskiej. Święcenia subdiakonatu (z prowizją na wikariat w Swarzewie) otrzymał 18 sierpnia 1737 r., w tym samym roku został diakonem i prezbyterem. W 1749 r. pełnił funkcję kapelana w Żuławce i był kanonikiem smoleńskim. Potem sprawował urząd komendariusza i proboszcza parafii Rumian. Zmarł w kwietniu 1790 r.⁶⁰

Przez krótki czas, bo zapewne od 1730 do 1731 r., wikariuszem kościerskim był Mikołaj Muchowski pochodzący z Kościerzyny⁶¹. Stanowisko to objął na zasadzie prowizji udzielonej mu przez ks. proboszcza Jana Wendę.

⁵⁰ ADP, Parafia Kościerzyna, księga chrztów 1642–1672, sygn. W 47, s. 41v–52v; G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 14.

⁵¹ ADP, Parafia Kościerzyna..., *dz. cyt.*, s. 53–59; G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 2, 13.

⁵² T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 73.

⁵³ G. Schwengel, *dz. cyt.*, s. 220.

⁵⁴ ADP, Parafia Kościerzyna..., *dz. cyt.*, s. 98–100; W 48, s. 6v i 15v.

⁵⁵ ADP, Parafia Kościerzyna, księga chrztów 1672–1693 i ślubów 1668–1692, sygn. W 48, s. 7–27v; G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 22.

⁵⁶ ADP, Parafia Kościerzyna..., *dz. cyt.*, s. 97v–105 (108) i 174.

⁵⁷ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 22.

⁵⁸ *Tamże*, s. 21.

⁵⁹ *Tamże*, s. 12; s. 12, przyp. 200.

⁶⁰ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 22.

⁶¹ *Tamże*, s. 150.

Z parafii kościerskiej pochodził również ks. Andrzej Łyssakowski. Urodził się w 1740 r. w miejscowości Lizaki w rodzinie Jana i Marianny Lizaków. Został ochrzczony 20 listopada 1740 r. w kościele parafialnym w Kościerzynie przez wikariusza Andrzeja Szymańskiego (chrzestni Michał Brzoskewicz i Justyna Ruchniewicz⁶²). Kształcił się we Włocławku. 12 listopada 1767 r. dostał prowizję na wikariat w Goręczynie od plebana Wojciecha Rynkowskiego, której jednak nie wypełnił⁶³. Tonsurę oraz niższe święcenia kapłańskie uzyskał dopiero 19 grudnia 1767 r. z rąk sufragana Jana Dembowskiego. Nową prowizję otrzymał 9 września 1768 r. od plebana w Brusach Piotra Niezórąwskiego⁶⁴. Na tej podstawie w roku następnym otrzymał wyższe święcenia: subdiakoniat – 18 czerwca, diakonat – 2 lipca i prezbiterat – 30 lipca 1769 r.⁶⁵ Szafarzem był ponownie biskup Dembowski. (Zapewne ksiądz Łyssakowski w tym wypadku wykonał zapis prowizji, choć źródła o tym nie informują.) W 1778 r. został plebanem w Brusach i funkcję tę pełnił do 1800 r.⁶⁶

Na podobnej zasadzie wikariuszem był u wspomnianego wcześniej proboszcza Wendy ks. Franciszek Rozner. Otrzymał on na konsystorzu gdańskim w 1732 r. prowizję na wikariat kościerski i najpewniej krótko po tej dacie pełnił posługę duszpasterską w parafii⁶⁷.

G. Schwengel pisze o ks. Janie Małuszewskim, który był wikariuszem w latach 1744–1745 i zmarł 7 maja 1745 r.⁶⁸ Z parafii Niedamowo przyszedł do Kościerzyny jako wikariusz ks. Maciej Wiśniewski, pełniący wcześniej we wspomnianym Niedamowie oraz Grabowie funkcję komendariusza. W parafii Świętej Trójcy przebywał od 1745 do 1748 r., choć chrzczył w niej jeszcze w 1749 r.⁶⁹ Reformatem z klasztoru w Stolzenbergu (ob. Chełm) był ks. Piotr Sosnowski, wikariusz parafii Świętej Trójcy w latach 1749–1751⁷⁰.

Z akt znajdujących się w archiwum państwowym w Gdańsku dowiadujemy się o wikariuszu i komendariuszu ks. Szymonie Turskim. Funkcję swoją sprawował w latach 1748–1754. W 1754 r. został wybrany przez Franciszka Wybickiego, sędziego surogata gdańskiego, na komendariusza w Chwaszczynie. Administrowanie parafią rozpoczął w październiku 1754 r., a według ksiąg metrykalnych udzielał sakramentów świętych na pewno w grudniu 1758 r., a być może jeszcze w 1759. Ponownie pracował w Kościerzynie (określony jako *Assumptus Bernensis*) w latach 1763–1765. W księgach metrykalnych znajdujemy

⁶² ADP, Parafia Kościerzyna, księga chrztów 1724–1746, sygn. W 49, s. 117.

⁶³ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 17–18.

⁶⁴ K. Bruski, *Brusy i okolice w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, w: *Historia Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk-Brusy 2006, s. 179.

⁶⁵ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 135–136.

⁶⁶ P. Kotewicz, *Oni swój ślad tu zostawili*, Brusy 1998, s. 10.

⁶⁷ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 189.

⁶⁸ G. Schwengel, *dz. cyt.*, s. 222.

⁶⁹ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 228–229.

⁷⁰ Archiwum Państwowe w Gdańsku (cyt. dalej APG) Zespół akt kościołów katolickich województwa gdańskiego, sygn. 1254 III 101254/10, s. 30. 40. 42. 51. 54.

zapis związany z chrztem o następującej treści: „Ja S. Turski, wikariusz parafii kościerskiej ochrzciłem Jakuba Dominika, dwojga imion, syna najjaśniejszych i najszlachetniejszych rodziców, tj. Macieja Wybickiego, burgrabiego mirachowskiego, i najjaśniejszej Barbary z Warzewskich Wybickiej, prawych małżonków wyznania katolickiego. Rodzicami chrzestnymi, podającymi niemowlę do świętego źródła, byli najjaśniejszy i szlachetny Jan Wybicki, oskarżyciel publiczny ziemski mirachowski, i Konstancja z Lniskich Wybicka”⁷¹.

Jednym z najbardziej znamienitych wikariuszy kościerskich był Jan Gotfryd Bork, który urodził się w 1717 r. w Starych Szkotach pod Gdańskiem⁷². Był uczniem jezuitów, następnie kształcił się we Fromborku, gdzie otrzymał tonsurę i cztery niższe święcenia⁷³. Tam też 27 czerwca 1740 r. ukończył kurs teologii. Zanim wstąpił do seminarium włocławskiego, co nastąpiło 8 października 1740 r., musiało dojść do kontaktu z proboszczem kościerskim ks. Józefem Radziszewskim. 15 września 1740 r. przed konsystorzem gdańskim stawiał się ks. Józef Radziszewski, wspomniany już pleban kościerski, i oświadczył, że Jana Borka, kleroika diecezji pomorskiej aspirującego do wyższych święceń, zamierza ustanowić wikariuszem, zobowiązując się płacić mu już teraz pensję⁷⁴. Po święceniach kapłańskich, które Bork otrzymał 18 czerwca 1741 r., już 28 czerwca przybył do Kościerzyny, by w tutejszym kościele farnym celebrować swoją mszę prymicyjną. W Kościerzynie był do 11 marca 1744 r., kiedy to został przeniesiony do klasztoru sióstr norbertanek w Żukowie⁷⁵. W latach 1751–1772 pełnił funkcję proboszcza w Borzyszkowach⁷⁶. Jako regionalista, historyk, literat i kolekcjoner napisał monografię parafii borzyszkowskiej oraz dokonał opisów kościołów i klasztorów na Kaszubach. Napisał też dzieje Gochów i wiele innych niepublikowanych prac. Zmarł 26 stycznia 1772 r.

W latach 1744–1745 wikariuszem kościerskim był ks. Jan Matuszewski. Zmarł 7 maja 1745 r., prawdopodobnie w Kościerzynie⁷⁷. Od ks. Józefa Radziszewskiego prowizję na wikariat kościerski otrzymał ks. Paweł Omiński, wikariusz kościerski w latach 1755–1762⁷⁸. Wśród wikariuszy kościerskich był też reformator z konwentu w Stolzenbergu koło Gdańska ks. Jacek Łukasiewicz (Łukaszewski)⁷⁹. Czas jego obecności w parafii Świętej Trójcy to lata 1752–1753⁸⁰. W 1755 r. wikariuszem był ks. Marcin Kilau, poprzednio sprawujący

⁷¹ *Tamże*, s. 64.

⁷² J. Kowalkowski, *Ksiądz Jan Gotfryd Bork (1717–1772). Nowe fakty z życia i twórczości*, „Studia Pelplińskie” 2000, t. 30, s. 71.

⁷³ *Tamże*, s. 78.

⁷⁴ ADP, Akta Konsystorza Gdańskiego 1739–1741, sygn. G-54, s. 63.

⁷⁵ J. Kowalkowski, *dz. cyt.*, s. 72.

⁷⁶ Z. Stromski, *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986, s. 19.

⁷⁷ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 18.

⁷⁸ APG, Zespół akt kościołów katolickich..., s. 101–165.

⁷⁹ *Tamże*, s. 70, 74.

⁸⁰ G. Kloskowski, *dz. cyt.*, s. 17.

funkcję rządcy kościoła w Przywidzu⁸¹. W latach 1765–1767 wikariuszem był ks. Walenty Pieczewski. Tonsurę i niższe święcenia przyjął w 1763 r., święcenia subdiakonatu (z tytułem na wikariat w Kościerzynie) oraz diakonatu i prezbiteratu w 1765 r.⁸²

Być może wikariuszem, który wraz z proboszczem Andrzejem Żelewskim przyjmował przedstawicieli króla pruskiego w Kościerzynie w 1772 r., był ks. Ignacy Rogowski. Urodził się w 1738 r.⁸³ Studiował w seminarium chełmińskim. Święcenia kapłańskie otrzymał z rąk biskupa pomocniczego chełmińskiego w 1760 r. Według Tomasza Nowickiego do 1774 r. miał być wikariuszem w Kościerzynie, a następnie został instytuowany na beneficjum parchowskie⁸⁴. Byłby on więc ostatnim wikarym kościernym przed rozbiorami.

2. Dochody parafii

Ważną pozycją dochodów proboszcza było meszne. Stanowiło ono daninę, która swój początek zawdzięcza czasom kolonizacji niemieckiej. Meszne to obowiązkowa danina oddawana w zbożu i pieniądzach dla tego, który odprowadzał mszę św., była to więc forma zapłaty za sprawowanie liturgii. Pleban pobierał meszne z tytułu swej parafialnej pracy kapłańsko-pasterskiej. Płacili je wszyscy mieszkańcy z terenu parafii. Świadczenia te były często znakiem przynależności do parafii⁸⁵. Oddawano je w zbożu i pieniądzach, a także w postaci wyrobów domowych, takich jak masło czy ser. Wysokość opłat była różna, a zależała przede wszystkim od przynależności do danej grupy społecznej. W poszczególnych wsiach meszne było jednakowe.

O mesznie dowiadujemy się z lustracji starostwa kościernego z XVII w. Lustracje generalne Rzeczypospolitej z lat 1564–1569 z nieznanymi powodami nie objęły starostwa kościernego⁸⁶. Dopiero więc lustracja generalna z roku 1664 daje szerszy wgląd w strukturę gospodarczą i społeczną starostwa⁸⁷. Odbyła się ona zaraz po okresie wielkich zniszczeń wojennych wywołanych przez potop szwedzki i dlatego przekazuje obraz odbiegający dość znacznie od normy.

O Kościerzynie w tej lustracji czytamy: „Jest w tym mieście kościół *collationis ragiae*, ma włók 4. Bierze przy tym z miasta tacę żyta korcy 18, owsa korcy 18”⁸⁸.

⁸¹ Tamże, s. 16.

⁸² Tamże, s. 27.

⁸³ APG, Zespół akt kościołów katolickich..., s. 101–165.

⁸⁴ T. Nowicki, *dz. cyt.*, s. 187.

⁸⁵ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce za czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1966, s. 300.

⁸⁶ *Lustracje województw Prus Królewskich 1624*, wyk. S. Hoszowski, Gdańsk 1967, s. XXVIII. XXXIII.

⁸⁷ *Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, „Fontes TNT”, t. 32, 1938, s. 285.

⁸⁸ *Opis królewszczyzn*, *dz. cyt.*, s. 280.

Z tej samej lustracji dowiadujemy się, że mieszkańcy wiosek na terenie parafii dawali meszne, zwane teraz tacą, po pół ćwierci owsa i żyta z włóki⁸⁹. W drugiej połowie XVI w. po 8 korcy żyta i owsa dostarczała proboszczowi kościerskiemu wieś Grabowo⁹⁰.

Na podstawie powszechności tych świadczeń przyjmuje się, że odrębną grupę dochodów proboszcza stanowiły ofiary składane w związku z wykonywaniem pewnych funkcji duszpasterskich. Proboszczowi składano ofiary za pogrzeby oraz udzielanie sakramentów chrztu i małżeństwa⁹¹. Składały się one na tzw. *iura stolae*, czyli prawa stół. Opłaty pogrzebowe w całości nazywano *sepultura*. Dzielono je na *spolia defunctorum* (pewne przedmioty po zmarłym zatrzymywane przez proboszcza) i *offertorium* (ofiara dla kościoła składana podczas mszy pogrzebowej). Pobierana była także pieniężna opłata po zmarłym zwana *mortuarium* – „odumarszczyna”.

Iura stolae oddawano na mocy zwyczaju wynikającego z pobożności wiernych. Biskupi często zaznaczali, że w świetle prawodawstwa są to ofiary dobrowolne⁹². Wydaje się jednak, że archidiaconat pomorski kierował się własnymi rozwiązaniami – ze względu na wyjątkowe znaczenie gospodarcze tej dzielnicy w Rzeczypospolitej. Taksy kościelne dla tego okręgu stosowane były już w XVI w. i, aprobowane przez biskupów kujawskich, funkcjonowały do czasu zaboru pruskiego⁹³.

Ważne miejsce w taksie zajmowały opłaty za ceremonie pogrzebowe. Za pogrzeb odprawiony tylko z krzyżem należało zapłacić plebanowi 5 groszy. Dodatkową opłatę należało uiścić za czuwanie przy zwłokach w wigilię pogrzebu. Oprócz opłat za posługi liturgiczne, takie jak odprawienie mszy św. pogrzebowej, głoszenie kazania, śpiewanie psalmu, trzeba było dać florena za miejsce na cmentarzu, a proboszczowi – 2 floreny za pochówek⁹⁴. Księdza i nauczyciela należało pochować w kościele – i to za darmo, ponieważ służyli Kościołowi.

Opłaty za chrzty były zróżnicowane w zależności od tego, czy dziecko pochodziło z prawego czy z nieprawego łoża. Kobieta mająca dziecko z nieprawego łoża była witana na progu kościoła nie przez proboszcza, ale przez dzwonnika lub ministranta, który dawał jej do pocałowania pacyfikał, ona zaś musiała dać proboszczowi 2 floreny i na ofiarę do skarboxy wrzucić 1 grosz⁹⁵. Ochrzcenie dziecka pozamałżeńskie było droższe od chrztu prawowitego potomka. Zróżnicowane były także opłaty pobierane za ślub. Zależały od stanu, do którego należał mieszkaniec parafii, np. szlachcic wpłacał 1 czerwony złoty, mieszczanin 1 talar, a gbur 20 groszy⁹⁶. Do dochodów proboszcza należały również ofiary z kolęd i spowiedzi.

⁸⁹ *Tamże*, s. 280 i n.

⁹⁰ *Visitationes*, dz.cyt., s. 460.

⁹¹ APG, Akta miasta Kościerzyny. Księgi Ławnicze, sygn. 506/3, nr 273; E. Breza, *dz. cyt.*, s. 147.

⁹² E. Wiśniowski, *dz.cyt.*, s. 301.

⁹³ Z. Kropidłowski, *Taksa za posługi duszpasterskie w archidiaconacie pomorskim*, „Studia Gdańskie” 2002–2003, t. 25–26, s. 66–67.

⁹⁴ *Tamże*, s. 67.

⁹⁵ *Tamże*, s. 68.

⁹⁶ *Tamże*.

Pewne dochody czerpał proboszcz kościerski także z ofiar składanych na mszy św., a część tych pieniędzy przeznaczano do kasy kościelnej⁹⁷. Obok pieniędzy z jałmużny stanowiły one początkowo główny dochód parafii. Dodatkowym źródłem powiększania kasy kościelnej były opłaty pobierane za dzwonienie podczas pogrzebów, czyli tzw. podzwonne, oraz wtedy, gdy zwłoki pozostawały w domu⁹⁸. Dochodami proboszcza były także legaty, tj. zapisy testamentalne⁹⁹.

Znaczne korzyści czerpał kościerski proboszcz z własnego gospodarstwa. Posiadał folwark w Pierszczewku, z którego połowa dochodów należała się jemu, a druga połowa – kasie ekonomów kościelnych¹⁰⁰.

W opisie królewskich z 1664 r. przedstawiony jest spór między proboszczem ks. Laurynowiczem a starostą kościerskim o karczmę leżącą w pobliżu Szymbarka przy drodze prowadzącej do Gdańska. Opis królewskich przedstawia to następująco: „In continenti JM ksiądz Adam Kazimierz Lawrynowicz, dziekan Mierachowski, pleban Kościerzynski stanowszy, pokazywał, iż ta karczma w granicach Małego Pierszczowka, folwarku kościelnego leżąca, należy kościołowi Kościerzynskiemu, którą nieboszczyk JM pan Dymitr Wejher, starosta na ten czas Kościerzynski odjął i starostwu aplikował, a co protestacją 1625 uczyniono i insze dokumenta literatoria pokazano. E contra zamek powiada, iż ta karczma nie w gruntach Pierszczowskich, ale w gruntach wsi Szymbarka do starostwa należącej, jest est antiquo przez ich mciów starostów zbudowana, i onej ich mć. pp. starostowie Kościerzynscy ab immemorabili tempore in pacifica zostawali possessione. A że względem pewnej części gruntu, która do Pierszczowka należała, bez którego się karczmarz, w karczmie Nadolnej mieszkający obejść nie mógł, zachodziła controversia, tedy jmc pan starosta z dawna zamkowy ogród, barzo dobry, plebani przyległy im Vim owej cząstki przy karczmie Nadolnej per commutationem puścił za pewną transactią¹⁰¹.”

Do posiadłości proboszcza należał także grunt na Szydlicach¹⁰². Proboszcz zarządzał również w imieniu bractwa majątkiem Stawiska, z dochodów z którego musiał jednak rozliczyć się z bractwem. Ponadto miał pewną posiadłość w Szpęgawsku, z której roczny dochód wynosił 60 florenów¹⁰³.

Z opisu królewskich z 1664 r. dowiadujemy się również o dwóch jeziorach, Oczko i Tyczynko, należących do kościerskiego plebana. Nie wiadomo jednak gdzie leżały. Możliwe, że jednym z nich było jezioro Księżę (Priestersee) usytuowane na zachód od jeziora Wierzysko przy szosie do Starej Kiszewy¹⁰⁴.

Własnością Kościoła były też bliżej nieznane domy zapisane mu przez mieszczan. W licznych zabudowaniach gospodarskich posiadał on inwentarz, który, prócz

⁹⁷ E. Wiśniowski, *dz. cyt.*, s. 301.

⁹⁸ APG, Akta miasta Kościerzyny. Księgi Ławnicze, sygn. 506/ III, nr 334.

⁹⁹ E. Breza, *dz. cyt.*, s. 139.

¹⁰⁰ J. Borzyszkowski, *Patrycjat kościerski drugiej połowy XVII w. (Przyczynek do dyskusji)*, „Rocznik Gdański”, 1971, t. 31, z. 1, s. 123.

¹⁰¹ *Opis królewskich...*, s. 291.

¹⁰² W. Kujawski, *dz. cyt.*, s. 126.

¹⁰³ W. Szulist, *Układ wodny miasta Kościerzyny XV–XIX w.*, „Życie Kaszub” 2005, nr 5, s. 15.

¹⁰⁴ *Tamże*.

tego, że dawał dochód, stanowił jednocześnie sposób lokowania majątku. Pieniądze kościelne przeznaczone były przede wszystkim na zakup wina mszalnego, świec, sprzętów kościelnych oraz na bieżące naprawy świątyni. Opłacano z nich pracowników parafialnych: kościelnego, organistę oraz służbę pracującą na plebanii. Ponadto proboszcz płacił hibernię, czyli daninę na utrzymanie wojska w okresie zimowym¹⁰⁵.

Majątkiem kościelnym zarządzał, pod kontrolą biskupa i patrona, proboszcz razem z dwoma ekonomami – rendatami (*economi ecclesiae*). Często nazywano ich także ojcami kościoła (*vitrices, victrices, arcaries*) lub prowizorami. Wizytacja z czasów biskupa Rozrażewskiego podaje następujących zarządców (*vitrices ecclesiae*): Bartłomiej Zwarka, Wojciech Niesiołowski i Marcin Jadamowski¹⁰⁶.

Kościerska parafia katolicka czerpała także dochód z miejscowości nowozałożonych, nawet wtedy, gdy jej mieszkańcy byli protestantami. Świadczy o tym przywilej wystawiony przez starościnę kościerską dla proboszcza kościerskiego: „Sybilla Małgorzata Denhoffowa wojewodzina pomorska, Kościerzynska starościna. Oznajmia komu to wiedzieć należy, a mianowicie szołytsom, kmieciom i obywatelom wsiów Szembargu, Fischerowej Huty, Bucholtza alis Kalisk nazwanej i nadolnej Karczmy na gdańskim gościńcu leżącej Nadolna Huta nazwanej, Barkocimiów obojga, Starego i Nowego, dzierżawy mojej do Starostwa Kościerzynskiego należących, iż na instancję JM Księdza Grzegorza Słupeckiego, terazniejszego dziekana mirachowskiego i komendarza kościerzynskiego za pokazaniem przez niego erekcyjnej dokumentów albo wywodów słusznych przychylając się do prawa pospolitego a powszechnego zwyczajowi postąpiła ze wsiów pomienionych (z których niektóre de nova radice fundatae, dotąd tacy żadnej nie dawały, a JM Ks. dziekan za przeszłe lata nie upomina się i owszem z onej kwituje) z każdej włóki mesznego albo tacy zwyczajem inszych królewszczyzn Ziem Pruskich po ½ kor. żyta zbóż ozimych a po ½ kor. owsa względem urodzajów jarych, to jest z Szembargu włók 23, z Bucholza 18 włók, z Fyscherhuty włók 6 (inkludując w to tacę z Karczmy Nadolnej), ze Starego Barkocina włók 17, z Nowego Barkocina włók 22. A termin wydania tych tac ma być intra festum s. Michaelis et s. Martini, począwszy tego roku terazniejszego, które aby zupełnie JMKsiędzu dziekanowi wydawane były urzędnikom moim rozkazuję. Dan w Kościerzynie na Zamku, dnia 11 miesiąca października 1650 roku¹⁰⁷. Przywilej ten został zaaprobowany 15 października 1650 r. przez oficjała gdańskiego ks. Floriana Falka.

Literatura

ADP, Akta Konsystorza Gdańskiego 1739–1741, sygn. G-54, s. 63.

ADP, Parafia Kościerzyna, księgi chrztów 1642–1672, sygn. W 47; 1672–1693, sygn. W 48; 1724–1746, sygn. W 49; księga ślubów 1668–1692 1668–1692, sygn. W 48.

¹⁰⁵ APG, Akta Miasta Kościerzyny..., nr 109, 209, 282.

¹⁰⁶ *Visitationes...*, s. 32.

¹⁰⁷ *Inwentarze starostw puckiego i kościerskiego z XVII w.*, Toruń 1954, s. 156.

- APG, Akta miasta Kościerzyny. Księgi Ławnicze, sygn. 506/ III, nr 334.
- APG, Zespół akt kościołów katolickich województwa gdańskiego, sygn. 1254 III 10.
- Borzyszkowski J., *Patrycjat kościerny drugiej połowy XVII w. (Przyczynek do dyskusji)*, „Rocznik Gdański” 1971, t. 31, z. 1.
- Breza E., *Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościernych z XVI–VIII w.*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 1978, r. 2
- Bruski K., *Brusy i okolice w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, w: *Historia Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk–Brusy 2006.
- Czaplewski P., *Wykaz oficjalów gdańskich i pomorskich od 1467–1824*, „Roczniki TNT”, R. XIX, Toruń 1912.
- Fara wejherowska pw. Trójcy Przenajświętszej. Kolegiata*, opr. B. Żurawski, Wejherowo 1995.
- Inwentarze starostw puckiego i kościernego z XVII w.*, wyd. G. Labuda, Toruń 1954.
- Janowski S. J., *Studia z dziejów rodów kaszubskich. Powołania kapłańskie i zakonne Janowskich na Pomorzu do XVIII wieku*, „Studia Pelplińskie”, t. 29, Pelplin 2008.
- Kłoskowski G., *Duszpasterze parafii Św. Trójcy w Kościerzynie (mps)*, Pelplin 2009.
- Kotewicz P., *Oni swój ślad tu zostawili*, Brusy 1998.
- Kowalkowski J., *Ksiądz Jan Gotfryd Bork (1717–1772). Nowe fakty z życia i twórczości*, „Studia Pelplińskie” 2000, t. 30.
- Kowalski K. M., *Księgozbiory parafialne archidiakonatu pomorskiego w XVI–XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993.
- Kropidłowski Z., *Taksa za posługi duszpasterskie w archidiakonacie pomorskim*, „Studia Gdańskie” 2002–2003, t. 25–26.
- Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacji kanonicznych biskupów kujawsko-pomorskich przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, „Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne” 2005, cz. 1, t. 84.
- Lustracje województw Prus Królewskich 1624*, wyk. S. Hoszowski, Gdańsk 1967.
- Mańkowski A., *Warmiacy wśród świeckiego duchowieństwa diecezji chełmińskiej i pomorskiej*, Pelplin 1918.
- Mączak A., *Parochorum errores. Reforma kleru parafialnego na Pomorzu Gdańskim w końcu XVI w.*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972.
- Mikulski K. (rec.), *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta*, „Pomerania” 1994, nr 7–8.
- Nowicki T., *Słownik biograficzny rządców parafii Archidiakonatu Pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003.
- Odyniec W., *Miasto Prus Królewskich*, w: *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, t. I, red. M. Kallas, Toruń 1994.
- Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664*, „Fontes TNT” 1938, t. 32.
- Schwengel G., *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae appartatus pauper [...] 1749*, „Fontes TNT” t. XVI–XIX, Toruń 1912–1915.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulmierski, t. 4, Warszawa 1883.
- Stoewer R., *Geschichte der Stadt Berent*, Berent 1894.
- Stromski Z., *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986.
- Szulist W., *Układ wodny miasta Kościerzyny XV–XIX w.*, „Życie Kaszub”, 2005, nr 5.
- Szwoch R., *Słownik biograficzny Kociewia*, t. 2, Starogard Gdański, 2006.

- Visitatio Archidiaconatus Camenensis Andrea de Leszno Leszczyński Archiepiscopo A. 1652 et 1653 Facta*, curavit P. Panske, w: „Fontes TNT”, t. 11–15, Toruń 1907–1911.
- Visitationes archidiaconatus Pomeraniae Hieronymo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae episcopo factae*, „Fontes TNT” Toruń 1897–1899.
- Wiśniowski E., *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce za czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1966.

The Clergy and the Equipment of the Parish of Holy Trinity in Kościerzyna in the Period of Noble's Democracy.

Summary

In the period of Nobles' Democracy the kościerska parish belonged to the mirachowski deanery and the parish priests in Kościerzyna often took over dean's functions. Among the rulers of the parish we should mention parish priests and commendariuses. Parish priests administered their parishes on their own and they decided about spiritual and material matters. The administrator's group was created by commendriuses, standing for parish priests for a specific payment.

An important item of the parish priests's income was paid in kind. Priests also received gifts for funerals and sacraments of baptism and marriage.

The important part of the priests' income was „meszne” – fees paid with animals etc. The priest was paid for the funerals, baptisms and weddings. Fees for funeral ceremonies included a big part of the income. The parish priest of Kościerzyna got much money from his own farm. The Church money was spent mostly on wine for the Holy Masses, candles, church equipment and current mendings in the temple. Workers were also paid with that money. They included: sacristan, organist and the service working in the rectory

Key words: clergy, parish, Holy Mass, Noble's Democracy, dean, parish priest, Sacraments, administrator, , spiritual and material matters, church's payment